

Ábrahám Barna

Urbanizáció, urbanitás az erdélyi románoknál a dualizmus korában*

Az alábbi tanulmányban arra keressük a választ, hogy az erdélyi románok körében mennyire haladt előre az urbanizációs folyamat a dualizmus fél évszázadában, s ehhez kapcsolódó, de általánosabb problémaként: milyen mértékben fejlődött ki náluk az urbanitás, terjedtek el a városi eredetű, városinak tekintett viselkedésminták, közösségi formák.

Mint köztudott, a vizsgált korszakban foglalkozási szerkezetét tekintve az erdélyi román népesség jóval hagyományosabb, sokkal inkább iparosodás előtti képet mutat, mint a magyar vagy a német. 1900-ban több mint 86%-a őstermelésből élt (keresők és eltartottak együtt), míg csupán 6,4%-a kereste kenyerét a bányászat, a kohászat, az ipar, a kereskedelem, a hitelélet és a közlekedés területén (a magyarok esetében az arány 63 ill. 22%, a németeknél 60 és 28%). Polgári és egyházi közszolgálatban állt ill. szabad foglalkozású volt 1,4%-uk, míg a magyarságnál ez az arány csaknem 5%, s a németeknél is alig valamivel kevesebb.¹ Mindez egyben a városlakó románok alacsony számát is sejteti, amit a statisztikai adatok alá is támasztanak. A népszámlálási adatok szerint az erdélyi városok lakosságának 1880-ban 23,8%-a volt román, holott a terület össz-népességének majdnem 57%-át alkották. Ezek az arányok a következő három évtizedben lényegében nem változtak.² Természetesen voltak akár román többségű városi rangú települések, mint Hátszeg (1910 előtt, mert akkorra arányuk 48%-ra csökkent, bár a román lakosok száma nőtt), Vizakna (1910-ben 65%) vagy Szászsebes (59%), ám ezek stagnáló kisvárosok; a fejlődő, gazdaságilag élénk

* A tanulmány megírását a Faludi Ferenc Akadémia támogatása tette lehetővé.

nagyobb központok közül egyedül Brassóban (1910-ben 29%) és Nagyszebenben (26%) élt nagyobb arányban román lakosság. Kolozsváron illetve – a történelmi Erdély határait elhagyva – Aradon, Temesváron szintén jelentős, hét-tízezres román lakosságot találunk, ám itt a lakosság kis hányadát alkották. Összességében megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszakban nem volt olyan dinamikusan fejlődő, jelentősebb település Erdélyben, amelyet mint a *par excellence* román urbanizáció modelljét mutathatnánk föl.

A román kortársak maguk is rurális lakosként tartották számon népüket. George Barițiu 1879-ben rámutatott, hogy alig vannak ipari, kereskedelmi tulajdonnal bíró városi románok, ezért a modern burzsoázia kialakulásának feltétele, hogy a parasztságnak legyenek intelligens és módos elemei.³ Egy átfogó földrajzi munka szerzője a románság egyszerű, igénytelen életmódját kárhoztatta, azt, hogy csupán földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik, más pályák, különösen a mesterségek és a kereskedelem iránt nem érez kedvet.⁴ Az ASTRA vezetői 1895-ben azzal hirdették meg a román művelődés nagy vállalkozása, a háromkötetes *Enciclopedia Română* kiadását, hogy nincsenek román városok, melyek kulturális intézményeikkel, egyesületeikkel az értelmiség szervezését és egyben a tudományos ismeretterjesztést szolgálhatnák.⁵ Visszatekintő munkájában a jeles szociológus, Petru Suciú is a saját városok hiányával magyarázta, hogy a dualizmus alatt nem alakulhatott ki román nemzeti ipar.⁶ Ugyanő mindeközben nem tagadta, sőt táblázatokkal érzékeltette, hogy létezett viszonylag jelentős román városi népesség – 1910-ben 119.121 fő – amely idővel az államfordulat nélkül is túlsúlyra jutott volna, hiszen a város előbb-utóbb az őt körülvevő, folyamatosan betelepülőket küldő nyelvi környezethez hasonul.⁷ Silvestru Moldovan idézett földrajzi munkájában 4807 fős nagyszebeni román lakosságról beszél, s bár elismeri, hogy legnagyobb részük földműves, emellett sok tisztviselőről, papról, ügyvédéről, újságíróról, professzorról, kereskedőről is tud.⁸ Iosif Vulcan, amikor 1869-ben kezdeményezte a nemzeti közadakozás elindítását egy román nemzeti színház

felépítése érdekében, azért tartotta Brassót a leendő ideális otthonnak, mert itt élt kompakt román lakosság – s persze ennek anyagi jóléte, nemzeti szelleme miatt.⁹ Amikor Iosif Hodoşiu a parlamenti költségvetési vita során kétszázezer forintot kért a színház alapítására, Wächter képviselő ingerülten tiltakozott a terv ellen, mondván, hogy Brassó szász város. A *Telegraful Român* kommentárjában rámutatott, hogy a városban ugyanannyi a román adófizető, mint a szász, s hogy a román kereskedők sok szász iparosnak adnak kenyeret.¹⁰ Brassó más szerzőknél is az öntudatos román polgári mentalitás jelképe lesz (ld. alább), ám ettől még a kortársaknak a román nagyváros hiányát felpanaszló véleménye érvényben marad.

Voltak viszont olyan, szinte teljesen román falvak, amelyek mind külső megjelenésükben, mind a lakosság mentalitásában az urbanizáció számos jegyét mutatták föl. Elsősorban a volt Királyföldre, különösen Nagyszeben körzetének modernizálódó településeire gondolhatunk. E terület kétségkívül Erdély legfejlettebb régiója volt, mely általában a leginkább biztosította a polgárosodás feltételeit.¹¹ Ennek igazolására román vonatkozásban a legilletékesebb romániai kortársat idézzünk. Constantin Stere, a *poporanizmus* – egyfajta szövetkezeti paraszt-polgárosodás – ideológusa többször járt Dél-Erdélyben, s egy alkalommal Szelistyére [Sălişte, Szeben vm.] is ellátogatott. Erről írott cikkében meleg szavakkal méltatta a helyi szövetkezet működését s a lakosság öntudatát: „Le a kalappal, uraim, ezek előtt a *szabad* emberek előtt, kik büszkén viselik a *paraszt* nevet, akik jobbágyságot nem ismernek, akik hét évszázadon át gátat tudtak vetni a nagyszebeni magisztrátus mohóságának, s akik a jövőben is meg fognak hiúsítani minden alávetési szándékot, akik gyönyörű, *valódi* román falusi életükben megvalósítják egy egészséges, szilárd demokrácia eszméjét.”¹² Stere itt, Dél-Erdélyben a polgári fejlődés olyan lehetőségeivel szembesült, amelyek hazájában csak utópisztikusan léteztek.

A korabeli írásokban Szelistye mindenhol a román modernizáció modelljeként jelenik meg; elsőként a *Familia* szerkesztőjének 1881-ben született lelkes útibeszámolóját említenénk meg. Vulcan elismeréssel ír a takaros házokról, a tágas, emeletes iskolaépületről, a lépten-nyomon tapasztalható fejlődésről: „Milyen jó lenne, ha sok olyan községünk lenne, mint Szelistye, s mint tavaly láttuk, amilyen Resinár [Râșinari] vagy a szintén most látott Bojca [Boița]! Mintha mindegyik egy-egy város lenne!” A szerző ezután áttér az iskola fizikai és persze szellemi nagyságának méltatására (megjegyezvén, hogy mind a három községben ez a falu legnagyobb épülete): „Sok tanuló, buzgó tanítók, a modern oktatás színvonalán álló felszereltség; íme milyen szépen teljesül a kulturális haladás minden feltétele! Ezért találoztunk a nép körében annyi okos, felvilágosult emberrel, akik bárkivel képesek társalgást folytatni; ezért láthatjuk minden lépésnél a civilizáció jeleit: tiszta, szép házak, kövezett utcák, lámpák, ízléssel készült öltözékek stb.”¹³ Hasonló méltatást olvasunk Silvestru Moldovan már idézett munkájában: „1860 óta olyan szépen megindult a fejlődésben, hogy ma már hazánk kisvárosai között foglal helyet. Van néhány kövezett utcája, több nagy és szép épülete, körjegyzősége, szolgabírói hivatala, posta- és távíró hivatala, hetivására, nagy boltjai stb. és több művelődési intézménye.” Felsőbb elemi iskolájában 8 tanító oktat, van olvasókör avagy kaszinó, tűzoltóegylet, iparegylet és takarékpénztár. A szerző a továbbiakban kiemeli még a lakosság rend- és tisztaság-szeretetét. Emlékeztet rá, hogy a település gazdagságát az egykori tömeges juhtenyésztés teremtette meg, amikor is Romániába, Besszarábiába, a bolgár és a török területekre hajtották teledőre a nyájukat. Ennek ugyan már a legeltetés drágulásával leáldozott, ám ezek a vállalkozó szellemű, világgjárt emberek ma a kereskedelem terén boldogulnak, boltokat nyitnak. A közigazgatásilag is előbbre jutott község csinosodik, az egyházközség és az iskola helyzete szilárd, élénk az egyesületi élet.¹⁴ A lakosság áldozatkészségéről s egyben öntudatáról a sajtóból is képet kaphatunk, annál is inkább, mert a századforduló legfontosabb helyi

eseményeinek sajtóviSSzhangja kötetbe gyűjtve is megjelent.¹⁵ Szelistye dinamikus fejlődése a magyar társadalomkutatók előtt is ismert volt, hiszen Braun Róbert híres kérdőívének bevezetőjében (egyedülálló) pozitív példaként említi.¹⁶

A település fizikai képe a múlt század végétől egyre városiasabbá vált, hiszen azáltal, hogy járási székhely lett, bírósággal, szolgabírói és erdőkerületi hivatallal, számos középületet kellett emelni; emellett esperesség, továbbá bank is működött itt. Különösen sok minden változott az ambíciózus jegyző, Nicolae Hențiu működése alatt (1886-1907). Szabályoztatta a települést átszelő folyót, három fémhidat vetetett fölötte, kiköveztette a főteret és több utcát, egy holland kertész tervei alapján díszfákkal ültette be a parkot, a közepén pedig nemzeti táncok számára pavilont építtetett. A középületek közül kiemelnénk az új iskolát (1903)¹⁷, az egyesületeknek otthont adó, a Brâncoveanu-stílus jegyeit mutató Nemzeti Házát (1912) és a neoklasszicista díszítésű bírósági épületet (1910). A főtéren pedig fölépültek a kereskedő-vállalkozó polgárok masszív, emeletes házai bolttal, raktárral; közöttük „erdélyi stílusban” a Cindrel szálloda-étterem épülete.¹⁸

Szelistye ugyan valóban csak egy volt, ám a városiasodás útján elindult települést a környéken többet is találunk. Resinár, ez a Nagyszebentől délnyugatra, a Szebeni-havasok lábánál fekvő jelentős település (1900-ban 5917 lakos) a havasi legeltetés és a közeli Havasalföld kereskedelmi lehetőségeit kihasználva a XIX. század közepére Erdély-szerte ismert juhászati központtá vált. A kifőzött hatalmas mennyiségű faggyút a nagyszebeni sztearingyárnak adták el, de a szebeni szappanosok is vásároltak belőle, sőt kelendő árucikknek számított Kolozsváron, Pesten és Bécsben is. Az erdőben intenzív fakitermelés folyt, fűrészmalomok is épültek, a falu patakjai pedig több ványolómalmot hajtottak. A deszkát, zindelyt, tűzifát, darócot, posztót és bőrt szintén a szebeni piacon értékesítették ill. a rendszeresen megjelenő bőrös zsidóknak adták el. A kőfejtők is szép jövedelmet hoztak. A juhimport ugyan az általunk tanulmányozott szerző, Victor Păcală szerint Románia fejlődése

miatt (szerintünk az ottani állatállomány csökkenése miatt) valamint a szigorú vámtörvény következtében jelentéktelenné vált, ám a többi ágazat a viszonylagos jólétet fenntartotta, sőt a települést a föllendülő cseresznye-termelés révén újabb pénzforráshoz juttatta.¹⁹ A pénzügyeket a falusi takarékpénztár és hitelszövetkezet intézte, mely az első ilyen román intézetként alakult még 1868-ban.²⁰

A községképéről Păcală leírásából érzékletes képet kapunk. A resinári porta szűk, eléggé tűzveszélyes, de amúgy takaros. Általában deszkakerítés veszi körül, ám a századelőn már megindulhatott a kő előretörése, amit a szerző urbanizációs ártalomként értékel: „Ha azonban egyszer kőfal keríti az udvart és a kapu meg az ajtó bolthajtást kap, akkor el is veszi sajátos szerkezetét és díszítési modorát. Utánozza városi társát, szürkévé, egyhangúvá lesz, mint manapság minden a házon kívül-belül egyaránt.”²¹

A lakóházak meszelt boronafalai masszív kőalapon állnak, a bejárat előtti tornácra magas lépcső vezet, melynek tetejét „művészi” oszlopok tartják. A ház általában fehér, ám a városi módi itt is fölütötte már a fejét: „Barna vagy zöld festést csak a modern, nagyobb házakon láthatunk, a melyek különben is egészen elütnek a régimódi épületektől s azoknak környezetébe szinte be sem illenek.”²²

Gazdagabb házaknál a vendégszobában megjelent az almárium, mely a porcelánedények, cserép- és óntányérok, kancsók, művészi-es gyertyatartók tárolására szolgál. A lakószobában újabb divatként elterjedt egy pohárszékféle asztal, evőeszközöket tartanak benne, tradicionális helye még nincsen. A civilizáció újabb jeleként „a lakószobába tolakodott már a falitükör is, és ez a fényűzési bútordarab a két ablak közti főhelyet foglalja el a falon.” Az egykori kemence innen előbb a konyhába, majd onnan a nyári konyhába szorult, a szobában a sütő és a füstcső maradt, ezek adják a meleget.²³

A környéken ezen kívül még jó néhány község lépett a paraszti polgárosodás útjára, bár a román lakosság vállalkozószeleme nem

mérhető a Szelistyén vagy Resináron tapasztalhoz. Orláton [Orlat] az iparosok, vállalkozók nagyrészt idegenek, pl. két szász és hat cigány kovács mellett egy román sincs. A bognárok, csizmadiák, szűcsök, mészárosok, ácsok, molnárok, kádárok, kezelő-szabók nagyobb része szász. A falu más nemzetiségű lakosai (mintegy nyolcvan német, szász, magyar, sőt két cseh és egy lengyel is) mind iparosként jöttek ide. Megfordult egy zsidó is, de nem jött be a számítása, véleményünk szerint éppen a nagy konkurrencia miatt. A település vonzerejét és korlátait jelzi egy német vállalkozó befuladt pezsgőüzeme és egy szintén német nyugalmazott kapitány keltetőüzeme. Megszűnt a sörfőzde is, pedig hatalmas tőkét emésztett föl az alapítás. Nem ezek, hanem a helyi adottságokon alapuló üzemek virágoztak: üstkészítő, papírgyár, fűrész- és kallómalmok, fonóüzemek. Összesen 44 ilyen jellegű ipari létesítmény működött, ám munkásaik mind idegenek, a románok még fiaikat sem adták tanoncnak, pedig „a szolga csak szolga marad, míg azok a legények, akik mesterséget tanulnak, gyakran tekintélyes állású emberekké válnak, maguk is boldogulnak és mások boldogulásához is hozzájárulnak.” Azért változott valami, mert a fönti üzemekben hat német fiú mellett ugyanannyi román is tanonckodott.²⁴

Az utóbbi fél évszázadban – írja a 19. század végén a falu monográfiája – 29 személyből lett közalkalmazott, mégpedig katonatiszt (kapitány, hadnagy), orvos, pap, jegyző, postamester, állomásfőnök Romániában, erdész, tanár Bécsben, birodalmi hivatalnok, vámtiszt, tanító és hivatali írnok. Több fiatal végzett tanítóképzőt, de magasabb iskolába alig jutott valaki. A kötet írásakor egy diák tanult gimnáziumban és egy reáliskolában, holott a szerző szerint legalább tíznek kellene lennie.

Az orlái községi könyvtár 250 kötettel rendelkezett; az idősek imakönyveket, kalendáriumokat, a fiatalabbak újságokat és népszerű műveket olvastak (Robinson, Pan írásai). Több helyen lehetett látni Petru Maiorinak a nemzettudatra oly nagy befolyást gyakorolt történeti munkáját. Tizenöt példányban járt a *Foaia Poporului* című

újság, az értelmiség egyéb lapokat járatott. A monográfia szerzője férfi dalárdát is szervezett.²⁵

Az utcák részben ki voltak kövezve. A falu házai takarosnak, tartósnak tűntek. 438 lakóépület közül 190 kőből, a maradék boronából épült (követ és fát bőven adott a határ, de pl. a követ pénzzé is lehetett volna tenni, mint Resináron – ottani nézet szerint fél Szeben az ő kövükből épült –, tehát az orláciak igényességére is következtethetünk). A 19. század második felében 130 ház épült újjá. Az új házakban már gyakran a tisztaszoba lesz az első helyiség, és oda kerülnek a Resináron megfigyelt bútorok, tárgyak. Sokan faliórát is vásároltak, a civilizáció jelének számított, mint ahogy az is, hogy sok asszony választékosan tudott főzni, s az étkezésnél villát is használtak. Mivel itt a család a pitvarban lakott, a kemence egy külön nyárikonyhába került.²⁶

A ruházkodás kapcsán Simu kikelt a cifrázkodás, divatolás ellen: ötven éve még nem vásárolt senki finom vásári vagy bolti anyagokat, nem ismertek csizmát, papucsot, harisnyát, mindenki egységesen bocskort hordott. Ma egy selyemkendőre tíz forintot is kiadnak. Az asszonyok egyre inkább varrógéppel varratják az inget, szoknyát (4-5 idegen család vett gépet); micsoda haszonnal járna, ha az iskolában a román leánykák is megtanulnának vele dolgozni! Veszélyes folyamat, hogy már öt-tíz család városi ruhát varrat az iskolás korú gyermekének így a gyönyörű helyi viselet elkorcsosulhat.²⁷

A fenti helységhez hasonlóan más dél-erdélyi településeken is találkozunk a településrendezés, -szépítés bizonyos jeleivel. Rahón [Rehău, Szeben vm] a három fő utca széles, rendezett volt, a kapuk előtt – a vízkifolyást segítő – kövezett. Az előljáróság rendeleteket hozott az utcák szépítésére, fák ültetésére – bár nem sok eredménnyel, mert az emberek nem értettek hozzá, állatok, gyermekek rongálták a csemetéket.²⁸ Gurarón [Gurariului, Szeben vm.] is kikövezték a főutcákat, a házak 40%-a kő- ill. téglapítmény volt, az újabban épültek szinte kivétel nélkül. Ha a szegényebb családok nem is, a tehetősek viszont igyekeztek ízlésesen és modernül

berendezni a szobákat: „a tehetősek azt nézik, hogy amit vesznek, ne csak tartós, de szép is legyen, az értelmiség pedig elhagyván a falusi szokást, városias vonásokat ölt magára.”²⁹

További példák felsorolása nélkül is megállapíthatjuk, hogy létezett Erdélyben egy olyan agrárjellegű, ám a háziipar és a kereskedelem felé nyitott román településcsoport, amely – kellő ösztönzéssel – egy új, „nemzeti” városhálózat alapját jelenthette volna. Ez világlik ki Petru Suciu már idézett tanulmányából is: a szerző – immár Nagy-Romániában – kétféle utat javasolt a fenti cél érdekében: egyrészt a létező városok elrománosítása a betelepülőknek juttatott ipari, kereskedelmi és házépítési hitelek segítségével, másrészt az ígéretes román többségű települések városi rangra emelésével és közlekedési kapcsolataik, iparuk, kereskedelmük központi fejlesztésével; a szóba jöhetőek közül a szerző harminötöt meg is nevez (Világos, Balázsfalva, Belényes, Szelistye, Resinár, Kudzsir, Naszód stb.)³⁰

Áttérve a városiasodó települések lakosságának mentalitására, értékrendjére, amely persze sokkal kevésbé megfogható, mint a fizikai arculat modernizálódása, azt kell mondanunk, hogy a kortársak vélekedésében hasonló kettősséget találunk, mint a román városok puszta létezésének kérdésénél: egyrészt a román kultúra – általánosságban – falu-orientált, „népies”, másrészt az arra fogékony szerzők büszkén mutatják föl az urbánus életmód, viselkedésminták megnyilatkozását. A román szépirodalom nagy része a rurális identitás hordozója. Most egy kevésbé jeles szerző, M. Pompiliu *Din orasiu c.* versére utalnánk, nem éppen esztétikai értéke miatt, hanem mert a román polgárosodás szócsövének tekinthető *Familia* egyik korai számának címlapján jelent meg – a szokásos szerkesztői írások helyén. A honvágytól kínzott lírai én előbb felsorakoztatja az idilli hegyi táj konvencionális elemeit – virágzó mezők, a pásztorfurulyából elővarázsolt doina, az esztéta szeretett állatai –, majd fölpanaszolja az őt elnyelő város lelketlen világát: pompás paloták, de kapuikon rongyos koldusok dörömbölnek; egoizmus, törtetés, bűn és gonoszság mindenütt. „El ebből a

káoszról, sötétségből, ki a napfényre, a szabad levegőre, a messzi tájra...”³¹ Ám ennél sokkal jelentősebb támadás volt, méghozzá jó négy évtizeddel később Octavian Goga hírhedt Budapest-ellenes cikke, mely egyik vitapartnere, Braun Róbert szerint a költő város- (és zsidó-)ellenességét fejezte ki, általában pedig azt, hogy a hazai románoknak csak kis hányada lakott városokban, a kultúra úgymond a falusi papok, tanítók és módos parasztok ügye volt.³²

Ám térjünk vissza az induló *Familiához*! A szerkesztő, Iosif Vulcan mintha személyében hordozná a fenti kettősséget: 1868 húsvétját olyan cikkel köszöntötte, melyben kifejtette, hogy elvult Pest, a nagyváros nyüzsgéséből, ahol az állandó rohanásban összefolyik a hétköznap és az ünnep, ám Nagyváradon mégiscsak azon járnak a gondolatai, hogy miért nincs ott városi olvasókör, mi várható a tanulóifjúság szervezetétől, hogyan működik a teológiai szeminárium kórusa, zenekara stb.³³ Az ambivalens viszonyulás Ioan I. Lăpădatu egyik cikkében is tetten érhető: amikor az idegen – városi – iskolák elnemzetlenítő hatásáról ír, a falusi fiúkat nem félti, mert tiszta román hátterük megvédi identitásukat, ám az „intelligencia”, azaz a városi családok gyermekei föltöltődnek, azaz befolyásolódnak az idegen elemekkel való érintkezések során. Ugyanakkor ők is nyújthatnak pluszt, s ezért a vakációk alatt kívánatos falusi és városi diákok együtt nyaraltatása: „Egy úrfi igazi román nyelvet tanulna egy legénytől, ez viszont amattól választékosabb modort, urbánusabb viselkedést sajátíthatna el.”³⁴ S leszögezhetjük, hogy lapja hasábjain a konzervatív falu-romantika inkább kolorit, mintsem vezéreszme; egészében inkább az urbanizáció, urbanitás igenlése dominál.

Az olvasók számos rövid, illusztrált város-ismertetőt olvashattak itt, ezek közül most a dinamikusan fejlődő Temesvár rajzát idézzük. Igaz, hogy a szerző felrója az őszinte, tartós kapcsolatok hiányát, ám fenntartás nélkül dicséri a szépnek, kulturáltnak és módosnak aposztrofált „Kis-Bécs” ipari-kereskedelmi fejlődését, a közintézmények bővülését. Még az öt nép lakta város kevertségében is lát pozitívumot: talán éppen a megmaradás ösztöne és a

versenyszellem diktálja ezt a dinamizmust, mely a román lakosság-
nak is jobb eszközöket, nagyobb jólétet biztosít, mint más vidé-
kek.³⁵ Hasonlóképpen pozitív Brassó nemzeti szerepe, mint azt
már a tervezett román színház kapcsán is említettük. Ez a város,
mely egy emberöltővel korábban felcsillantotta egy vagyonos,
nemzetközi jelentőségű kereskedőpolgárság kialakulásának esé-
lyét,³⁶ a kortársaknál mindenütt a nemzet regenerációjának egyik
fókuszaként jelenik meg. A modernizáció iránt oly fogékony
Lăpădatu, mikor a gyakorlati problémákat megvitató értelmiségi
kör alapítására buzdította hallgatóságát, a kívánatos új, vállalkozói
mentalitás bölcsőjének tekintette a várost.³⁷ Elsősorban egyházi
intézményei és sokrétű kulturális önszerveződési formái, meg
persze az Albina bank révén Nagyszeben is modellértékű a kor
írásaiban. A már idézett országismertető munka kiemeli a színes
egyesületi életet, s visszatekintő füzetében Ioan Lupăș is a szorgos,
kitartó munka otthonának tekinti a várost.³⁸

Már korábban leszögeztük, hogy nem volt román nagyváros –
a Monarchiában; viszont ott volt Bukarest, egy gyors léptekkel
civilizálódó ország dinamikusan fejlődő fővárosa. Messze vezetne
annak megvitatása, mennyiben volt ez a város román, volt-e
bármiféle köze a vegetáló, stagnáló vidékhez, vagy csak – mint
számos kortárs gondolkodó vélte – egy szervesen, felülhelyezett
réteg telephelye (Eminescu), a néma falvaktól fényévekre elszakadt
szalonok, redakciók világa lett volna. Számunkra most az az
érdekes, hogy a sűrűn idelátogató erdélyieknek alkalmuk nyílt a
nemzeti urbanizáció, urbanitás tanulmányozására, s itt is csak azt
mondhatjuk, hogy a mérleg nem egyértelműen pozitív vagy nega-
tív. Természetesen elismerik, örülnek a lázas építkezéseknek, az
új bulvároknak; egységes homlokzatokat, macskakövezést, a leve-
gőt hűsítő, tisztító fákat szeretnének látni,³⁹ élvezik a kulturált
parkok nyújtotta enyhülést, a Băneasa szép alléit, árnyas fáit,
szökőkútjait, elragadja őket az elegáns hölgyek látványa, nem
mulasztják el megjegyezni, hogy a Cișmigiu húsz éve még a
Dîmbovița mocsara volt,⁴⁰ ám a polgári erények, a közélet hiányát

is észreveszik. Előbb idézett szerzőnk úgy látja, a bojárok mentalitása, azaz a bezárkózás, a közügyek iránti teljes közöny vált mintává az alsóbb osztályok soraiban is.⁴¹ Társasági élet nincs, vagy kizárólag családi, rokoni alapon szerveződik, legfeljebb az álarcosbálok nyilvánosak, s itt is mindenki egy-két ismerősével mulatja át az estét.⁴² A nemzeti színház megítélése ugyancsak vegyes az erdélyiek híradásaiban: szerzőnk lelkesen – s talán némi túlzással – Európa egyik legpompásabb színházi épületének tartja, kítűnő színészekkel, ám nem hiányzik a közönség kozmopolitizmussal súlyosított sznobizmusának ostorozása sem: csak a külföldi (vagy magát annak kiadó) vendégművészeknek van sikerük, akármilyen sarlatánok is legyenek. A *Familia* szerkesztője helyt ad továbbá olyan cikkeknek is, melyekben a széthúzás, Millo és Pascaly versengése meg a kormány közönye miatti elkeseredés dominál.⁴³ A sajtót illetve az irodalmi életet illetően hasonlóan negatív véleményekkel találkozunk. A nemzeti sajtót nem veszi senki, az egyetlen néplap vegetál, s a felső körökben maga a román nyelv is kiszorult a szalonokból.⁴⁴

A fenti vélemények a hatvanas évek végének viszonyait tükrözik. S bár Bukarest a következő évtizedekben a maga szaporodó intézményeivel, munka- és álláslehetőségeivel, erősödő diplomáciai tekintélyével egyre biztosabb háttérrel vált az erdélyieknek, kritikus megjegyzéseik később sem apadtak el. Ioan Slavici ugyan azt nyomatta a *Tribuna* fejlécére, hogy minden román számára Bukarestben kel föl a nap, ám gondoljunk keserű szavaira a kozmopolita szellemű nemzeti színházról, ahol az erdélyi ember csak gúny tárgya, a butaság szimbóluma.⁴⁵ Holott – mint egy 1907-es, Iorgához írott levelében kifejti – a romániai elit felszínese magaskultúrájával szemben az erdélyiek – habár nem rendelkeznek hasonló intézményekkel – magasabb kulturális szintet képviselnek.⁴⁶ Végül csupán emlékeztetnénk egy másik nagy erdélyi, Liviu Rebreanu Bukarest-tablójára, amely szintén nem éppen pozitív (*Răscoala*).

Azért időztünk hosszasan a Bukaresttel kapcsolatos véleményeknél, hogy rávilágítsunk: az erdélyieket nem vakította el a nagyváros csillogása, s bár értékelték, használták a technika, a civilizáció vívmányait, többet, mást is vártak a várostól: társas kapcsolatokat, közös művelődést, szakmai, politikai szerveződést, pezsgő egyesületi életet, estélyeket, bálakat – a polgárok aktív részvételét a közösségteremtő folyamatban. Ennek otthoni megnyilvánulásait ünneplik, biztatják a kortársak a sajtóban, vagy panaszkodnak ugyanott a lassú haladás, a mindenütt tapasztalható közöny, begubózás miatt.

A városias létforma nevelő hatásával már találkoztunk Brassó és Nagyszében kapcsán, de élénk társadalmi életük és a sajtóban megjelenő értékelések alapján említhetnénk Szászvárost,⁴⁷ Szászsebest, Dévát vagy Naszódot stb. Ám az urbanizálódás jegyeit fölmutató mentalitás a már említett modernizálódó falvakban is kimutatható. Szelistye esetében ezt már említettük, most plasztikus megfogalmazása miatt hosszabban idézzük Resinár monográfiájának véleményét. Eszerint a fejlett gazdálkodás itt tagolt társadalmat, önértékes emberfajta nevelt ki, amely „vastag nyakát nem hajtja meg minden kaputos ember előtt”. A leányok tartózkodók, a fonóba csak az „alsóbb osztálybeliek” járnak; ha táncmulatságba vagy vásárba mennek, „soha sem szabad hiányoznia a gardedamnak.”⁴⁸

A népszokások a szerző szerint már csak maradványaikban élnek (a mai szemlélő számára persze még mindig gazdagnak tűnének). Nincs már háromnapos lakodalom, újabban a halotti torok is kezdenek eltűnni, „helyettük azonban elhunyt kedveseik emlékére kisebb-nagyobb összegeket adakoznak a kesergők. Több közhasznú intézmény ennek köszönheti létesítését, fennállítását és gyarapítását.” A modern társadalom a pártában maradt leányok kicsúfolási rituáléját is halálra ítélte (e szokás a magyar nyelvterületen is általánosan ismert, ld. rönkhúzás stb.), „el kell hagyni már csak azért is, mert a községi hatóságok sem látják szívesen ezt a nem éppen kifogástalan mulatozást.”⁴⁹ Némi fantáziával a privát szféra győzelmét is láthatjuk ebben a falu totális értékrendjével

szemben. A babonákat, hiedelmeket ismerik még (bajelhárító tárgyak, óriások, farkasemberek históriái), ám a szerző szerint „csak az alsó nép egyike-másika nem szabadult még balhítétől”.⁵⁰

Végezetül az alapítványokról írott lelkes sorokat idéznénk. „Megvan a népben a közszellem, áldozatkészség is. Félreismerhetetlen tanúbizonysága ennek az aránylag sok társadalmi, közművelődési és jótékony célú intézmény létesítése és fenntartása. Egyes gazdagabb birtokosok, osztózó testvérek, házasulandók és kesergők elhunyt kedveseik emlékére tett adakozásaiból kerültek ezek ki. Az iskolás gyermekek felruházására, a diákok ösztöndíjazására, az elaggott, munkaképtelen szegények és ügyefogyottak segélyezésére ezeket költenek a »Mitrea Aleman«, »Şaguna«, »Dancăş Emilian«-féle alapítványok, a nőegyesület, kaszinó-társulat stb. Resinárnak előretörő, művelt osztálya is van ma, de nem volt ez mindig így. Volt ezelőtt elég nagy juhos gazda, akinek módjában volt gyermekeinek iskoláztatása és kiképztetése és mégis már kiskorukban a havasra küldte őket, ahol elhanyagolva nőttek fel. Természetes, hogy az olyan egyén, aki pásztortársain s barmain kívül hónapokon keresztül senkivel sem érintkezett, az értelmi vagyonnak előnyét nem látta be és közömbös maradt minden iránt, ami a haladás és újításnak a jellegével elibe került. Az újabbkori közoktatási reformok eltüntették már ezeket a hátrányokat, meghozták némileg a közműveltség általánosításának áldásait. Egy kiváló berendezéssel és szervezettel dicsekvő, hét tanítótól vezetett községi iskola a műveltség hatékony terjesztésére és magasabb színvonalra emelésére van hivatva. Már a családi körben szigorú vallási elvekben felnevelve, a resinári ifjabb nemzedék magasabb társadalmi pozícióba jutva öntudatos, meleg hazaszeretetet, rendületlen kötelességérzetet és szeplőtlen életmódot tanusít.”⁵¹ Eltekintve a korban elvárt „hazafias” retorikától, egy valóban modernizálódó, jól szervezett, polgári értékrendet kialakító közösség képe bontakozik ki előttünk.

A városok a maguk oktatási és művelődés intézményeivel valamint egyesületeivel a kortársak tudatában is a magasabb kultúra és az intenzív társas érintkezés színhelyei voltak.⁵² Brassót tekintették az első számú iskolavárosnak; Lăpădatu idézett beszédéből is kitűnt megkülönböztetett szerepe, s a sajtóban is különleges hivatást tulajdonítottak neki.⁵³ Hasonlóan össznemzeti jelentőségűnek tekintették például a fiatalabb belényesi gimnáziumot, ahova messzi vidékekről is jöttek tanulni.⁵⁴ A fiúk nevelése mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapott a leánynevelés: a kor általános kihívásai mellett a szerzők a magyar vagy német kézben levő, s ezért romboló, elnemzetlenítő hatásúnak tekintett nevelőintézetek ellen ragadtak tollat, fölvetvén saját, nemzeti szellemű panziók alapítását.⁵⁵ Nagyváradon össznemzeti gyűjtést is indítottak erre a célra.⁵⁶ A román művelődési törekvések koronája lehetett volna az anyanyelvi felsőoktatás létrehozása. Már az 1848-as első balázsfalvi határozat követelte egy önálló román egyetem felállítását az állam költségén. Ennek persze békeidőben sem volt realitása: Leo Thun kultuszminiszter az 1850 decemberében Bécsbe látogató román delegációnak (egy kolozsvári román filozófiai-jogi kar érdekében) azt válaszolta, hogy az állam nem állíthat föl nemzetiségi alapon egyetemeket, de ezt az egyes népek saját költségükön megtehetik. Hosszas viták után 1866-ban megindult a nemzeti gyűjtés egy jogakadémiára. A kezdeti lelkesedés ellenére az adományokból, a bálók, színházi előadások, irodalmi estek bevételeiből 1883-ra is csak alig több mint húszezer Ft gyűlt össze (a számítások szerint 600 000 Ft évi kamata lett volna szükséges a működéshez), az összeget végül is a nagyszebeni felső leányiskola fölépítésére fordították.⁵⁷ A több évtizedes akció egyszerre demonstrálta a román elit szervező- és áldozatkészségét, s a román társadalom általános szegénységét.

Az oktatási intézmények mellett a szabad művelődés, a spontánabb kezdeményezések is nagy teret kaptak a sajtóban. Sokoldalú szerzőnk, Ioan Lăpădatu a párizsiak példájával buzdította nemzetét arra: ne elégedjenek meg az iskolában félgőzzel megszerzett papír-

ral, hanem folyamatosan, egész életükben képezzék magukat. Elismeri, hogy az egyetemi előadások látogatására Erdélyben nem nagyon van lehetőség, ám – a sajtó olvasása mellett – sürgeti nyilvános népszerűsítő előadások szervezését, mivel a hallgatóság olyan korszerű ismeretekhez juthat a mezőgazdaság, a kereskedelem, a történelem, a tudományok, a művészet köréből, melyeket az iskolában nem szerezhettek meg.⁵⁸ Ilyen nyilvános előadássorozatok azután számos helyen zajlottak is, akár a helyi tanárok kezdeményezéséből (Brassó, Nagyszeben), akár az olvasókör szervezésében (Pest, Belényes, Szamosújvár stb.), akár pedig felsőbb szintű döntés következtében (az ASTRA vagy a Szeben megyei mezőgazdasági egyesület hivatásos előadóinak működése). Maga Lápëdatu jó három évtizeddel később, említett brassói beszédében már magasabb szintre kívánta emelni, nemzetstratégiai jelentőséget kívánt adni ezeknek az összejöveteleknek. Arra szólította föl a városi értelmiséget, hogy szakítva életidegenségével, úri előítélleteivel, mélyedjen el a modern politikai gazdaságtan, a pénzügy és a statisztika problémáiban, melyeket együttesen vitasson meg.⁵⁹ A németek példáját hozza föl, akik modern iskoláikban olyan katonákat, kereskedőket és iparosokat képeztek, hogy az őket megmosolygó angolok legfélelmetesebb vetélytársaivá váltak. A románok fő problémája viszont, hogy „idealizmusuk” folytán észre sem veszik, mennyit lehetne és kellene tenni mindennapi aprómunkával. A románok csak ezzel a modern életfölfogással kapcsolódhatnak be az Erdély és a szomszédos régiók természeti gazdagságának és kereskedelmének birtoklásáért folyó küzdelembe.⁶⁰

A helyi társadalom szervezésének talán legfontosabb terei az egyesületek voltak. Elsőként természetesen a két „országos”, össznemzeti kulturális egyesületet, az ASTRA-t (1861) és a „Román színház-alap szerzési társulat”-ot (1870) kell megemlítenünk. Művelődésszervező tevékenységükkel, központi akcióikkal, kiadványaikkal és persze a nemzeti gyűjtés szervezésével általában, helyi szervezeteikkel pedig az adott településen kitapinthatóan hozzájárultak a románság összetartozásának, nemzeti kultúrájának erősí-

téséhez. Közgyűléseik fölpezsdítették a vendéglátó település közéletét, ezért több alkalommal a romanizmustól elszakadó vidékeken rendezték őket (pl. a színházi egyesület 1872-es szatmárnémeti közgyűlését).⁶¹ Az ASTRA működése a kezdeti közönnytől eltekintve sikeres volt, a színházi alap, miután szülőatyja, Iosif Vulcan elsőszámú nemzeti ügyvé emelte a gyűjtést,⁶² szintén szépen gyarapodott, később azonban világossá vált, hogy az általános szegénység közepette a román társadalom nem képes egy kőszínház fölépítésére,⁶³ s az 1903-as szászsebesi közgyűlés határozata értelmében a Társulat ezután vándortársulat fenntartására, a színészképzés támogatására, drámaíró pályázatok kiírására, a közönség érdeklődésének erősítésére szorítkozott.⁶⁴ A román színjátászt változatlanul a vándortársulatok és a helyi műkedvelő csoportok tartották fenn, a Társulat hathatós támogatásával.⁶⁵

Szintén „országos” vállalkozás kívánt lenni egy román nemzeti múzeum alapítása, hiszen a nemzetnek úgymond semmi haszna a pesti Nemzeti Múzeumból, mely részben a román adófizetők pénzén kizárólag a magyar festészet, régészet, természettudomány fejlesztését szolgálja, s ráadásul „a román föld kincsei” is a pesti és bécsi gyűjteménybe vándoroltak, holott otthon volna a helyük.⁶⁶ Mint tudjuk, a terv csak 1905-ben valósult meg, ekkor avatták föl az ASTRA Történelmi és Néprajzi Múzeumát.⁶⁷

A helyi olvasókörök („kaszinók”) rendszeres találkozási és művelődési lehetőséget biztosítottak tagjaiknak. Az elsőt még 1835-ben alapították Brassóban a görög grémiumból kiválni kívánó román kereskedők „nemes társalgásra, ártatlan és a kulturális életben szükséges időtöltésre”.⁶⁸ A nyolcvanas évektől azután számuk egyre szaporodott, 1908-ban 33 nyilvántartott olvasókör működött Erdélyben és az alföldi részekben.⁶⁹ Azt, hogy nehezen találták meg a maguk magasabb hivatását, szerepüket a nemzeti művelődésben, jelzi a *Familia* éles hangú szerkesztői kommentárja.⁷⁰ Ez persze nem a nemzeti szellem terén élenjáró településekre vonatkozott, hiszen Iosif Vulcan a bíráló apropójaként szolgáló szászvárosi olvasókört például igen nagyra értékelte.⁷¹ Maguk a

helyiek ugyan nem voltak minden szempontból elégedettek, ám büszkén vallották, hogy kaszinójuk a városi és környékbeli intelligencia élénk találkahelye, s az itt szövődő kapcsolatok azután az élet más területein is együttműködést eredményeznek.⁷² Hunyad megyében Déván és Kudzsiron volt még olvasókör, Szében megyében az „elvárható” három helyen, tehát Nagyszebenben, Szelistyén és Resináron, Krassó-Szörényben viszont 13, többségében falusi településen működött román kaszinó.

A közösségformálás szempontjából még jelentősebbek voltak a dalárdák, kórusok, mert ezek az alsóbb néposztályokat is várták tagjaik sorába.⁷³ 1908-ban 113 bejegyzett román dal- és zenei egyesület működött az országban, egyesek mint a kiszetói (Temes vm.) „országos” hírnevet vívtak ki maguknak, vendégszerepléseket is vállaltak.⁷⁴ A legmagasabb szakmai színvonalat a Gheorghe Dima által irányított nagyszebeni zenei egyesület képviselte; 1895-ben nem kisebb helyen, mint a bukaresti Ateneumban adtak koncertet, melyről a *Timpul* irgykedéssel vegyes csodálattal nyilatkozott, rámutatva az erdélyi és regáti szellem közötti különbségre.⁷⁵

Az alsóbb társadalmi rétegek szakmai és kulturális önművelését célozták az iparosok ill. a segédek egyesületei; helyiségekben a szakmai tapasztalatok kicserélése mellett időről időre szavalóesteket, hangversenyeket és színelőadásokat is rendeztek, mivel kiemelt célként fogalmazták meg a tagok művelődési igényeinek kielégítését. Egy-egy sikeres alapítás nagyban növelte a tagok önbecsülését, társadalmi súlyát, hiszen az intelligencia partnereivé váltak, bekerültek a nemzeti intézményrendszerbe. Különösen jól működött a brassói iparosegylet, melyet példaként állítottak a többi elé,⁷⁶ a szelistyei és a resinári, melyek egyformán fejlesztették tagjaik mesterségbeli és kulturális ismereteit,⁷⁷ a nagyszebeni segédegylet vagy a szászvárosi, melynek megalapításáról a helyi lap áradozva tudósított.⁷⁸ Ez utóbbi a Belügyminisztérium ellenállása miatt végül is csak a Szászvárosi Gazdasági Egyesület ipari szekciójaként működhetett, ám önálló érdekképviseléssel, székhellyel, kulturális rendezvényekkel.⁷⁹ Megjegyezzük, hogy 1920-

ban a földművelő lakosság is követte az iparosok példáját, megalapítván a Gazdák Klubját.⁸⁰

Végezetül a román nőegyletekről ejtsünk pár szót, hiszen az intelligencia hölgytagjai a maguk frontján szintén hozzá kívántak járulni a férfiak törekvéseihez. Az első jótékonyági nőegylet Brassóban alakult 1850-ben, a szabadságharc során árván maradt leányok támogatására. Mintájára a következő évtizedekben sok helyen alakult hasonló egyesület, 1908-ban 25 településen működtek, kevert vidéken rendszerint felekezeti alapon.⁸¹ Céljuk általában a leánynevelés, különböző iskolák, internátusok, menzák fenntartása illetve segélyezése, ritkábban templom- és temetőszépítés. A brassói mellett, amely fenntartotta az elemi leányiskolát és internátusát, később egy ismétlődő leányiskolát is, különösen aktív volt a nagyszebeni (1885), amely szintén elemi leányiskolát és egy mintaszerű háztartási és háziipari iskolát tartott fenn.⁸² Ez utóbbi keretében 1906-ban szövőműhelyt állított föl fizetett vezetővel, aki a növendékeket a hagyományos népi szőttesek készítésére oktatta.⁸³ A szegénysorsú leányok és özvegyek támogatása mellett szintén a népi textilipar támogatására jött létre a Hunyad megyei Román Nők Egyesülete (1886), melynek a nagyszebenivel egyidőben létesített szövőműhelye négy év alatt hatvan parasztlánynak és -asszonynak biztosított munkát, termékei a hazai, az osztrák és a romániai piacok mellett eljutottak Franciaországba és az Egyesült Államokba is.⁸⁴ Más egyesületek mint pl. a szilágysági,⁸⁵ szintén a leánynevelést és a háziipar bátorítását tűzték ki célul. Általános érvénnyel kimondhatjuk, hogy, bár a hatvanas évek végétől a sajtóban sokat írtak, s általában igenlően, a női emancipáció kérdéséről, ezeknek a román egyesületeknek semmi közük a nyugaton harcba induló szüfrasset-mozgalomhoz; számos hozzászóló leszögezte, hogy a román nőket nem kell *főlszabadítani* [emancipare], mert nem rabszolgák, hanem jó és modern oktatást kell biztosítani számukra, hogy a kor követelményeinek megfelelően láthassák el háztartási, házastársi és anyai teendőiket. Az egyesületek alapításánál ott bábáskodtak a férfiak is, a vezetők pedig

általában helyi közéleti személyiségek feleségeként élveztek tekintélyt.⁸⁶

Lehetne szólni még a számos egyéb szerveződésről, a tanítói, tűzoltó, temetkezési és egyéb egyletekről, s persze a gazdasági szervezetekről, a bankokról, ám főleg ez utóbbiak tevékenysége jól földolgozott terület, s ismertetése amúgy is meghaladná e tanulmány kereteit. Nem kívánunk bővebben szólni a társas együttléti fontos teréről, a bálokról sem, éppen azért, mert mindenütt rendszeresen megrendezték őket, ahol volt kellő számú közönség, pusztán szórakozási céllal is, ám gyakrabban valamely közösségi cél támogatására (emberbaráti, egyesületi alapok, könyvtár-gyarápítás és különösen a színházi és a jogakadémiai alap gyarápítása érdekében). S általában is a nemzeti összetartozás erősödését és kifelé történő demonstrálását várták el ezektől az alkalmaktól, mint azt egy pesti román bál kapcsán olvashatjuk.⁸⁷ A sajtó báli tudósításai rendszerint konvencionálisak, elmondják, hogy a hölgyek toalettje „rendkívül elegáns” volt, hogy a gyakorlott táncosok nemzeti táncokat is jártak (Romana, Ardeleana), s hogy hajnalban „a lehető legkellemesebb érzésekkel távoztak”. Időnként azonban éles kommentárokkal is találkozunk, melyek egyes „jobb családok” távolmaradását tették szóvá.⁸⁸

Vázlatos áttekintésünket azzal zárhatnánk, hogy bár a hazai románság a dualizmus korában (sőt egészen az 1960-es évekig) jellegzetesen falusi népesség maradt, mely rendszerint bizalmatlanul szemlélte a „nadrágosok” világát, a városi lakosság mind létszámában, mind belső kohéziójában határozott fejlődést mutatott. Aránya és gazdasági ereje jóval csekélyebb volt, mint a magyarok és a németek esetében, ezért nagy vállalkozásai – az ASTRÁ-t leszámítva – jobbára félbemaradtak (jogakadémia, nemzeti színház, nemzeti gazdasági egyesület – igaz, ez utóbbi a Belügyminisztérium elutasító magatartása következtében is), ám a helyi társadalom számos településen fönn tudta tartani azokat az intézményeket, szervezeteket, amelyek hathatósan hozzájá-

rultak az adott közösség szakmai és műveltségi színvonalának emeléséhez, és igényes szórakozási lehetőségeket nyújtottak számára.

Jegyzetek

1. Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. III. Bp. 1986. 1569.
2. Uo. 1577, 1575.
3. Idézi: Vasile Dobrescu: *Elita românească în lumea satului transilvan 1867-1918*. Târgu Mureș, 1996. 22.
4. Silvestru Moldovan: *Țara noastră. Descrierea părților Ardélului dela Mureș spre mēdă-di și valea Murēșului*. Sibiu, 1894. 16.
5. „A román nép jórészét híján van azon tényezőknek, melyek más népeknél hozzájárultak és szakadatlanul hozzájárulnak kulturális haladásukhoz. Nincsenek városaink, melyek kulturális és társadalmi intézményeiknek és társaságaiknak illetve az intelligencia folyamatos érintkezésének köszönhetően éppúgy kulturális centrumok is, a tudományok és a művészetek népszerűsítésének, a hasznos ismeretek terjesztésének fókuszai.” *Apel. Revista Orăștiei*, (18. febr./2 martie 1895.) Nr. 8., 3.
6. „Nekik [a németeknek] voltak városaik, nekünk viszont nem. A városok a virágzó ipar bölcsői. Amely népnek nincsenek saját városai, annak saját ipara sem lehet.” Petru Suci: *Clasele sociale ale românilor din Ardeal*. In *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*. Vol. I. București, 1929. 698.
7. Problema orașelor ardeleni. In *Probleme ardeleni*. Cluj, 1924. 24-25, 30-31.
8. Uo. 116.
9. „Anyagi, kulturális, szellemi helyzetük és nemzeti szellemük, mely kész minden áldozatra, régen kivívta nemzetársaik elismerését, szeretetét és tiszteletét.” Iosifu Vulcanu: *Se fondămu teatru naționalu*. *Familia*, V, (27 julu/8 aug.) 1869. Nr. 30, 350.
10. Unde se fia teatrulu romanescu? *Familia*, VI, (15/27 febr 1870.) Nr. 7, 82.
11. „Ha adekvát módon közelítjük meg a kérdést, kiderülhet, hogy például a szász agrárvidék Erdélyben a polgárosodás kedvezőbb formáját képviselte, mint mondjuk egy válságokkal küzdő, környezetromboló bányavidék.” Egyed Ákos: *Polgárosodás, etnikum, Udvar*. In: *Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában*. A Műhely különszáma. Győr, 1993. 43.
12. Idézi: Z. Ornea: *Viața lui C. Stere I*. Cartea Românească, 1989. 384-385.

13. Iosif Vulcanu: În satul femeilor frumöse. Selište lângă Sibiu. *Familia*, XVII, (3/15 sept. 1881.) Nr. 66., 426.
14. Moldovan: i.m. 129-131.
15. Dumitru A. Mosora (red.): *Zile memorabile pentru Selište și jur. Voci de presă*. Sibiu, 1904.
16. „A kérdőív [...] nem indulhatott ki olyféle romantikus föltevésből, hogy [...] az igazi román paraszt csupán Szelistyén tanulmányozható”, mert „Szelistyéhez hasonló virágzó román falvak sajnos, még alig vannak.” Braun Róbert: A falu lélektana. *Husadik Század*, 1913/5-6. 548.
17. Az impozáns, elegáns díszteremmel ellátott épület hetvenezer koronába került, amit felerészben a takarékpénztár jótékonyági alapjából fedeztek, míg a többit a lakosság adta össze, látván az eredményt, sokan kétszer annyit, mint amennyit előzőleg aláírtak. *Zile memorabile*, 87-88. Mețianu görögkeleti érsek szentelte föl, a nagyszabású ünnepség lefolyását ld. uo. 91-113.
18. Victor V. Grecu (red.): *Sălištea Sibiului, străveche vatră românească*. Sibiu, 1990. 189-191.
19. Păcală Viktor: A Nagyszeben vidéki resinárok lakóhelye és életviszonyai. *Földrajzi Közlemények XXXIII*. 1905. 352. skk.; uő: *A resinári parasztudvar és havasi gazdálkodás*. Bp. 1909; Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón. Társadalom- és agrártörténeti áttekintés*. Bukarest, 1975. 109, 118, 129-130.
20. Bujor Surdu: *Apecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania pînă la primul război mondial*. A.I.I.C. V. 1962. 183; bővebben: Bujor Surdu: *Societatea de păstrare și imprimut din Rășinari*. Acta Musei Napocensis, III, 1966. 317-328.
21. Păcală: *A resinári*, 12-13.
22. Uo. 2-3.
23. Uo. 5.
24. Romul Simu: *Monografia comunei Orlat*. Sibiu, 1895. 55-60.
25. Uo. 22, 63-67.
26. Uo. 3-7.
27. Uo. 69-71.
28. Nicolae Cărpinișian: *Monografia comunei Rêhău*. Sibiu, 1897. 16-17.
29. Ioachim Muntean: *Monografia economică-culturală a comunei Gurarîului*. Sibiu, 1896. 4, 7, 9.
30. *Probleme ardelené*. i. m. 32.
31. M. Pompiliu: Din orasiu. *Familia*, II, (23. oct/4. noem. 1866.) Nr. 35, 409.
32. Goga cikke - *Un anachronism: cultura națională maghiară* - a Románul 1913. január 7-i (új naptár) számában jelent meg; magyar fordításával együtt közli: *Ady Endre Összes prózai művei*, XI. köt. Bp. 1982. A magyar

- szellemi életet is megosztó vita összefoglalását ld.: Köpeczi Béla: *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*. Bp. 1995. 204-236.
33. Conversare cu cetitórioale. *Familia*, IV (12/24 aprilie 1868.) Nr. 13, 153.
  34. Femeia romana. *Familia*, VI (1/13 novembre 1870.) Nr. 44, 518-19.
  35. Temisiór'a. *Familia*, II (24 iuliu/5 aug. 1866.) Nr. 22, 260.
  36. Monografikus földolgozása: Miskolczy Ambrus: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet-nyugati közvetítő szerepe (1780-1860)*. Bp., 1987.
  37. „...az a román központ, [...] ahonnan sikerrel kiindulhatna egy ilyen szellemi mozgalom, az az Önök városa, Brassó. [...] Amikor társadalmi életünk e reformjára gondolok, lélekben visszamegyek abba a nagyszerű korba, amikor egy maroknyi lelkes brassói, megértve az idők szavát és a nép szükségleteit, megvetette e nemzeti kulturális központ alapjait. [...] Milyen örömeinkre szolgálhat a brassóiaknak, hogy szintén nekik szabta a sors feladatul, hogy [...] egy új kezdetről döntsenek, és egy társadalomtudományi és közgazdasági kör alapításával megvessék egy új iskola alapjait, ahonnan kiindulhatnak azok az ismeretek és eszmék, melyek megkönnyíthetik helyzetét, fölkészíthetik létharcára ezt a leigázott népet. Akkor Brassó nevét Coresi és Popasu dicsőséges korszaka mellett egy harmadik címen is övezi majd az elismerés, s egyben a román tisztelet, arény és büszkeség!” Ioan Lăpădatu: *Probleme sociale și economice. Ajută-te și Dumnedeu te va ajuta*. Braşov, 1904. 28.
  38. „Ez a sokoldalú, gyümölcsöző és jótékony aktivitás tiszteletreméltó tradíciókat eredményezett, s a román Nagyszebennek olyan aurát adott mint a rendszeres munka, a kitartó törekvések, a kulturális fejlődés valamint a termékeny gazdasági és politikai kezdeményezések városa.” I. Lupaş: *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal*. Cluj, 1928. 31.
  39. Orasiulu Bucuresci. *Familia*, VI (15/27 martiu 1870.) Nr. 11, 130.
  40. Julianu Grozescu: Suveniri din Bucuresci. *Familia*, III. (21 maiu/2 juniu 1867.) Nr. 21, 251.
  41. „Ez a közönyösség azután sajnos napjainkig megmaradt, [...] ami azt eredményezi, hogy a bukarestieket csak a saját dolgaik érdeklik, míg a közügyek csak akkor, ha nem tudnak kibújni alóla. Így hát könnyen elképzelhetjük, hogy Bukarest társadalmi élete milyen stádiumban van, - azazhogy nincs is ilyen.” Uo.
  42. Uo.
  43. Uo. ill. (28 maiu/9 juniu), Nr. 22, 260; Mihaiu Strajanu: Conversare cu cetitórioale. *Familia*, IV (23 jan/4 fauru 1868.) Nr. 3, 33.
  44. Grozescu: i.m. Nr. 25 (18/30 juniu) 298; Strajanu: i.m. 34. Iosifu Vulcanu: Conversare cu cetitórioale. *Familia*, IV (27 sept/9 oct. 1868.) Nr. 34, 403.

45. Egy barátjától értesült, hogy a bukaresti Nemzeti Színházban maró gúnnyal, jobb esetben közönnyel fogadják az erdélyiek benyújtott darabjait. Az egyik bizottsági tag egyenesen ökörnek titulálta az erdélyi parasztot, aki mindig mindent kétszer mond el. Állítólag Slavici darabját is nullának minősítették, s közben az erdélyi tájszólást is neveltség tárgyává tették. De ez nem csoda – írja az informátor –, hiszen a hatvan fős bizottságban ő az egyetlen erdélyi, a többiek pedig jórészt nem is románok, hanem zsidók, görögök, örmények, bolgárok. Utólag maga Slavici is úgy értékeli romániai tartózkodását, hogy idealizmusával, őszinteségével nem illett bele a bukaresti társaságba. Ioan Slavici: *Închisorile Mele. Scrisori adresate unui prieten din altă lume. Viața Românească*, h. n. é.n. 11-14.
46. Uo. 29-32.
47. A szászvárosi kórus vendégszereplésének apropóján a tudósító e szavakkal méltatta a város szellemét, nemzeti szerepét: „Büszkék lehetnek arra, hogy Szászvároson élnek! Derék, szorgalmas, munkás népük van, mely örömmel teljesíti kötelességét mind a nemzet, mind az iskola, mind egyháza iránt, s készséggel hallgat jó vezetőire, ha látja, hogy azon fáradoznak, hogy őt az érvényesülés, a kultúra és a jólét magasabb fokára emeljék.” A cikk a továbbiakban leszögezi, hogy Szászvárosból indulhatnak ki a nemzet új erői, ez az első számú román megyei központ. Concertul corului mixt din Orăștie. *Revista Orăștiei*, I (4/16 februarie 1895) Nr. 6, 2. A szászvárosi román közélet föllendülésére újabban ld.: Valentin Orga: *Moța. Pagini de viața. File de istorie*. Cluj-Napoca, 1999, Ed. Argonaut.
48. Păcală Viktor: *A Nagyszeben vidéki resinárok*, i. m. 324-325.
49. Uo. 319-324.
50. Uo. 323.
51. Uo. 325.
52. A hazai románság gazdasági és oktatási intézményeinek valamint társadalmi szervezeteinek a századeleji helyzetet tükröző kimerítő ismertetését ld: Huszár Antal: *A magyarországi Románok. Bizalmas használatra*. Bp, 1907; Veritas [Gagyí Jenő]: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése*. Bp, 1908.
53. „Eléggé közismert mindazok számára, akiket érdekel a tudományok és a kultúra előmenetele a románok körében, hogy a brassói román gimnázium az egyik olyan intézmény, mely hozzájárul a nemzet művelődéséhez.” Festivitatea gimnasiunii romanu. *Familia*, II (3/15 juliu 1866) Nr. 19, 227.
54. Din Beiusu. *Familia*, II (25 decembrie 1866/6 ianuarie 1867) Nr. 44, 528.
55. Asentiu Gaita: Lips'a unui institutu romanu pentru educatiunea fetelorui in Oradea-mare. *Familia*, IV (15/27 ianuarie 1868) Nr. 21.

56. „Ezen román intézmények léte esetén a szülők nem kényszerülnek arra, hogy idegen intézetekbe adják lányukat, ahol anyanyelvüket sem hallják, és nem szoknak bele vallásuk gyakorlásába, hanem zsenge korukban letérnek a romanizmus útjáról; nem kell a szülőknek idegen nyelvű és kultúrájú nevelőnőt fogadniuk házukba, hanem lehetőségük nyílik arra, hogy a nemzeti kultúra közös tűzhelyéhez küldjék gyermekeiket, minek köszönhetően a nemzedék megmenekül a közönyösségtől és a renegátságtól.” Paulin’a Romanu n. Covaciu: Institutu pentru educatiunea feteloru romane in Crisian’a. *Familia*, VI (11/23 januarius 1870) Nr. 2, 13.
57. Simion Retegan: Lupta burgheziei române din Transilvania pentru înființarea unei facultăți juridice românești (1848-1883). A.I.I.C., X. 1967. 308-316.
58. „Nem vezethetnénk be mi is ezt a szokást városainkban? Ne jöjjön senki magyarázkodni azok közül, akik képesek lennének megcsinálni, mert legföljebb a közönyükre hivatkozhatnának. De hogyan fogunk haladni? hogyan tudunk magunk közül kinevelni egy intelligens polgárságot, ha nem osztjuk meg azt, amit tudunk, másokkal, akik szeretnének többet tudni. Mind a kereskedőnek, mind az iparosnak magasabb fokú oktatásra van szüksége ahhoz, hogy jó állampolgár és igaz hazafi lehessen. Ebben a tekintetben hibásak vagyunk, s ezt köntörfalazás nélkül be kell vallani: önzők vagyunk, nem adunk másoknak abból, amiben bővelkedünk.” Cum trebuie se ne instruimu. *Familia*, V (3/15 martiu 1869.) Nr. 9, 98.
59. A városban élő értelmiségiek „szövetkeznének arra, hogy mondjuk kéthetente, ha nem gyakrabban, összejönnének, hogy megvitassák és tanulmányozzák az időszerű gazdasági, pénzügyi és társadalmi kérdéseket, melyeknek érdekelniük kellene minket. [...] Persze, az elején nehezen menne a dolog, talán nem is volna miről beszélnünk, szokásunk szerint kinevetnénk egymást, idővel azonban kezdenénk fölfogni a dolgot. [...] Ezekből a körökből aztán kijönne egy-egy munka, egy-egy gondolat, hogy másokkal is megismertesse a valós élet szellemét, egyszóval nálunk is elindulna az, amira annyira szükségünk van, egy szellemi mozgalom a gyakorlati élet irányába.” *Probleme sociale și economice*, 23-24.
60. Uo. 25-27, 39-40.
61. A sajtóhíradások állandóan hangsúlyozták, hogy ez az első román nemzeti gyűlés ezen a vidéken, ezért a lakosság óriási lelkesedéssel várja a nagy eseményt. *Intelliginți a romana din Satu-mare. Familia*, VII (25 aprilie/7 maiu 1871) Nr. 17, 201. A gyűlés előestéjén a *Familia* a következő lelkes szavakkal tudósított: „A színház, amely arra hivatott, hogy mindenhol terjessze a világosságot és a nyelv szeretetét, most lehetőséget nyújt arra, hogy az itteni magisztrátus termében első alkalommal román szavak hangozzanak el; – és hogy megölelhessék egymást a távoli testvérek, akik

azonban egyes érzésekben és törekvésekben.” Adunarea Societății pentru fondul de teatru român. *Familia*, VIII (30 aprilie/12 mai 1872) Nr. 18, 205.

62. Scen'a romana. *Familia*, III (12/24 martie 1867) Nr. 11; Se fondăm teatru național! *Familia*, V (20 iulie/1 august 1869) Nr. 29; Nr. 30 (27 iulie/8 aug. 1869) stb. Vulcan a națională trecut megismerésének, a nemzet-tudat és a hazafias érzület elsőszámú iskolájának nevezte a național nyelvű színházat, melynek a legméltóbb környezetben, Brassóban kell fölépülnie, ám nyaranta a vidéki városokat és falvakat fogja járni. A kezdeti általános fölbuzdulás jellemző példája volt a pesti román tanulóifjúság határozata, mely szerint bizottságot alapítanak, mely a vakáció alatt járni fogja a városokat és falvakat, hogy fölvilágosítsa és megnyerje a népet a színházi és a jogakadémiai alap támogatására. Tinerimea romana studiosa in Pesta. *Familia*, VII (13/25 iunie 1871) Nr. 24, 285. Későbbi fölhívásukban a példa követésére szólították föl a többi oktatási intézmény diákságát. *Familia*, VII (4/16 iunie 1871) Nr. 27, 321. A kezdeményezés további sorsáról nincsenek információink.
63. A szászvárosi lap elismeri, hogy a nép szegény, nemhogy a színház nem épülhet föl, de a Társulat vezetősége filléres gondokkal küzd, a gyér támogatás miatt a közgyűlést sem tudja mindig megtartani, az ideit is a brassói intelligencia áldozatkészségének köszönhetően sikerült megrendezni, mint ahogy Brassóból egyébként is egyre több öröndetes hír érkezik. O adunare culturală în Braşov. *Rev. Orăştiei*, I (21 oct/2 noiembrie 1895) Nr. 43, 1-2. Aligha véletlen, hogy ez a közgyűlés döntött a Bizottság Pestről Brassóba történő áthelyezéséről.
64. A Társulat vázlatos történetét ld: *Anuarul I. al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anii 1895/6, 1896/7, 1897/8*. Braşov, 1898. 5-19; Veritas: i.m. 317-28.
65. A helyi sajtó mindig lelkes szavakkal tudatosítja ezeknek a közösségi alkalmaknak a nemzetformáló erejét, így például a szászvárosi iparsegédék egy előadását méltatva: „Az itteni román közönség arcáról, amely közönségnek nincs alkalm arra, hogy román színélőadásokban gyönyörködjen, le lehetett olvasni a meglegedést afölött, hogy derék iparossegédek milyen fokon teljesíteni tudták tudatosan vállalt kötelességüket. Az érem másik oldala, hogy a helyi jobb társaság csak kis számban jelent meg, de még a jegyet sem vették meg, holott a bevétel az iparos segédegylet alapítását szolgálta.” Representațiunea teatrală a tinerilor sodali români din Orăştie. *Revista Orăştiei*, I (23 sept/5 oct. 1895) Nr. 39, 3. 1906-ban 139 településen tartottak műkedvelő előadást, főként Zaharie Bărsan, a Társulat volt ösztöndíjasa fáradozásainak köszönhetően. Veritas: i.m. 328. Az amatőr színjátszás nemzetépítő szerepére hoz korai példát a

- Federațiunea egyik levelezője: mikor az ötvenes évek végén Nagyszebenben járt, a germanizmus szelleme lengte be a várost, számos román családban is németül beszéltek otthon. A román jogakadémiai ifjak színelőadása azonban, mely a városi ifjú hölgyek bevonásával, kiejtésük, nyelvtani ismereteik csiszolásával járt együtt, lassan kiszorította a németet ezekből a házakból. A cikket ismerteti: *Influinți'a teatrului naționalu. Familia*, VI, Nr. 16. 190.
66. A cikk fölszólít a történelmi emlékek összegyűjtésére, egy erdélyi román tudós társaság alapítására és egy múzeumépület nemzeti gyűjtésből történő fölépítésére: „Így lenne egy nemzeti múzeumunk, amely számos sebünket begyógyítaná, amely segítségével specializálódni tudnánk a tudományokban, hiszen más módon nem lehetnek jó és élenjáró mestereink minden területen, s nem indulhatunk meg gigantikus lépésekkel drága nemzetünk boldogulásának és jólétének megteremtése felé.” Mihaiu Biju: *Necesitatea unui muzeu naționalu. Familia*, IV (19/31 martiu 1868) Nr. 10, 115.
67. Az épület 158.426 koronába került, mintegy négyezer tárgyat gyűjtött össze. Eugen Hulea: *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*. Sibiu, 1944. 9.
68. Idézi Ion Colan: *Casina română 1835-1935*. Brașov, 1936. 4.
69. Megyék szerint felsorolva: Veritas: i.m. 386-87.
70. „Mi egy olvasókör célja? Az, hogy az irodalom támogatásának és a társadalmi élet vezetésének fókusza legyen. Ám hány román kaszinó felel meg ennek a hivatásnak? Alig kettő-három. A többiek elfeledkeztek jelentőségükről. Könyveket nem vásárolnak, rendszertelenül fizetik elő a román lapokat, a társadalmi életben pedig semmiféle szerepet nem játszanak. Nincs ez jól így! Itt az idő, hogy immár olvasóköreink is életjelt adjanak, hogy törekedjenek azon célok megvalósítására, melyekért létrehozták őket.” La Orăștie se 'nființeză casina română. *Familia*, XIX. (27 febr/11 martie 1883) Nr. 9, 107.
71. „Ahol vannak a közügyek iránt elkötelezett férfaink, ott látunk fejlődést. Ilyen előrelépés látható néhány éve Szászvároson is, mióta ott összefogott az új, műveltebb generációból néhány fiatalember, [...] az elmúlt években társasági összejöveteleket szervezett, melyek ott is elindították a társadalmi folyamatot a románok körében, végül pedig ugyancsak ez a csoport egy román olvasókört is alapított.” *Casina română din Orăștie. Familia*, XXIII. (5/17 aprilie 1887) Nr. 14, 167-68.
72. Az olvasókörnek 1895-ben 44 tagja volt, igaz, sokan még nem léptek be azok közül, akiknek pedig kellett volna. 13 román, 2 magyar és 1 német lap járt, és 400 kötetes könyvtárral rendelkezett. *Societatea română de lectură în Orăștie. Rev. Orăștiei*, I (4/16 martie 1895) Nr. 10, 2. A helyi sajtó egyéb tudósításai szerint szinte az egész román intelligenciát tömörítette

(ezt kétkedéssel fogadjuk), s igen hasznos munkát végzett azzal, hogy kiépítette a kapcsolatot „a központ és a környék között a testvéri társadalmi és kulturális érdekeknek a társadalom összes tagja között történő előmozdítására”. Idézi: Ion Iliescu - Tiberiu Istrate: *Orăștie. 750 de ani*. Deva, 1974. 141. E monográfia a többi egyesület tevékenységét is részletesen ismerteti.

73. A szászvárosi kórus „demokratizáló szerepét” emígy emelte ki a vendégkoncertjükről szóló tudósítás: „Talán annak a szerencsés ötletnek a dícséretével kezdem, melyet, mint hallottuk, Branga úr [tanító, a kórus karnagyja] megvalósított, amikor a la Slaviansky kórust szervezett a legegészségesebb osztályból, azaz a parasztokból? [...] Vagy biztosíthatom Önöket, hogy régóta nem volt ilyen kellemes estében, románabb időtöltésben részünk – ahol az intelligencia és a nép »gondolatban és érzésben egyesülvé« – járta a testvéresülés óráját.” Concertul corului mixt din Orăștie. *Rev. Orăștiei*, I (4/16 februarie 1895) Nr. 6, 2.
74. Listájukat ld. Veritas: i.m. 379-82. A kiszetői kórus 1892-es erdélyi körútja ösztönözte például a szelistyeieket kórusuk újraélesztésére. *Sălișteea Sibiului*, 268.
75. A tudósító a nagyszebeni kórus példájával bizonyítja, hogy csak elhatározás kérdése, és leküzdhető az az általános román előítélet, miszerint bolond az a férfi, aki nyilvánosan énekel. Holott „milyen erkölcsnemesítő és hazafias tett volna bevezetni a kóruséneklést városban és falun”. Ám erre itt, Romániában semmi esély nincs: „Hogyan lehet az, hogy míg Nagyszebenben, egy 25.000 lakosú városban egy ilyen kitűnő kórust alapítottak, a 35.000 lakosú Brassóban kiváló, állandó zenekar működik, melyet a városi hatóság tart fenn, addig itt, a román királyság fővárosában, Bukarestben, ahol több, mint 200.000 ember él, konzervatórium működik, segélyezett színház, még azt sem tudtuk elérni, hogy legyen egy állandó zenekarunk? Egy ilyen hangverseny, mint a nagyszebeni zeneegylet, nálunk lehetetlen volna.” Concertul „Reuniunii Române din Sibiu”. *Rev. Orăștiei*, I (3/15 iunie 1895) Nr. 23, 2.
76. 1894-ben 79 fiatal helyezett el tanoncnak, s 55 végzett. Asociațiunea meseriașilor din Brașov. *Rev. Orăștiei*, I (8/20 aprilie 1895) Nr. 15, 3.
77. *Sălișteea Sibiului*, 255; Victor Păcală: *Monografia satului Rășinariu*. Sibiu, 1915. 390-91.
78. „Úgyszólván az arcukon lehetett olvasni a forró vágyat, hogy ők is büszkélkedhessenek egy saját Egyesülettel, hogy ott senkitől sem zavartatva mindnyájan összegyűlhessenek, és különböző, számukra hasznos dolgokról tanácskozhassanak édes anyanyelvükön, és időről időre különböző nyilvános produkciókkal álljanak elő, elnyervén a közönség dícséretét és bátorítását.” Az egyik értelmiségi szónok „népies hangvételű beszédé-

- ben” fölhívta a figyelmet, hogy csak összefogva, egymást tanítva „mondhatjuk büszkén mi is, hogy méltók vagyunk az iparos névre, akik egy nemzet középosztályát alkotják. Az a nép ugyanis, amelynek középosztálya nem alakult ki megfelelően vagy nincs tudatában hivatásának, az sohasem fog fölemelkedni arra a szintre, amelyet elértek más, civilizált népek, melyek erős, független középosztállyal rendelkeznek.” Több, mint hetven fő iratkozott föl egyszerre; az alakuló ülést követő baráti beszélgetésen egyes tagok is szólásra emelkedtek, kifejezve örömeiket afölött, hogy végre ők is elfoglalhatják méltó helyüket a társadalmi életben. Reuniune de meseriași în Orăștie. *Rev. Orăștiei*, V. (12/24 iunie 1899) 94. Nr. 24.
79. A Szekció három helyiségből álló székházzal rendelkezett, kezdeti aktivitását jelzi, hogy 11 év alatt 51 előadást tartott. 1908-ban két színházi előadást, két irodalmi összefüggést, egy újévi zenei-irodalmi estét, egy vetítéses ismeretterjesztő előadást, több kirándulást és futballmeccset rendezett. Könyvtárában mintegy 230, többségében klasszikus irodalmi mű volt megtalálható, s egy zongorával is rendelkezett. „*Secția industrială a Reuniunii Economice din Orăștie. Libertatea*, VIII. (11/24 martie 1909) Nr. 12, 3; *Orăștie. 750 de ani*, 148, 153.
80. *Orăștie. 750 de ani*, 149.
81. Listájukat és a nagyszabeni egyesület alapszabályát ld. Veritas: i.m. 374-379.
82. Az 1907-es közgyűlésen az elnöknő emígy méltatta a leányiskola jelentőségét, a nőnevelés terén megtett utat: „Nem tudtam visszafojtani az öröm könnyeit, amikor összevettem 1880-as kulturális állapotunkat a jelenmel. Akkor teljes pusztaság volt a román nő nemzeti művelődése, egyetlen iskolánk sem volt. Hála lelkes közönségünknek, amely oly melegen fölkarolta az Egyesület megalapítását, ma Nagyszebenben saját iskolánk mellett még három másik működik, melyek országunk minden osztályának román nőtagjaira egyformán árasztják jótékony sugaraikat.” *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1906/7*. Sibiu, 1907. 8.
83. Nemcsak jövedelemforrást akartak biztosítani a végzettek számára, hanem megőrizni és terjeszteni azt az öltözködési kultúrát, melyet már egyes „élenjáró községekben” is kezdett kiszorítani a bolti konfekcióviselés: „Az intelligencia minden tagjának szent kötelessége, hogy letéritse a népet erről a veszélyes útról. A papok és a tanítók, akik a legközelebbi kapcsolatban állnak a néppel, tanácsaikkal nagyban befolyásolhatják, feleségüknek pedig jó példával kell előljárniuk, elkerülvén öltözködésükben mindenféle idegen varrást, szövést vagy színt.” A szorgalmas munkától pedig általában is a nemzettudat erősödését várták: „A kemény munkán keresztül önbizalmunk erősödik, nem szorulunk mások támogatására és irgalmára. Van elég erőnk, csak használjuk körültekintően és

kellő méltósággal. Akkor nem fognak majd minket minden adódó alkalommal műveletlen, rendszeret nélküli népnek bélyegezni.” A frissen beindult műhely már az elején nem győzött eleget tenni a sok megrendelésnek. Uo. 9-10.

84. *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara 1886-1911*. Orăștie, 1912. 68. ill. *Orăștie. 750 de ani*, 150. A szászvárosi lap elégedettséggel vegyes nehezteléssel figyelmeztet rá, hogy egyes más nemzetbeliek pénzért vesznek román szőtteseket, s ezeket saját asszonyuk munkájaként adják elő, ezért fontos intézményes kereskedelmük megszervezendő az ilyen egyesületek alapítása. Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei. *Rev. Orăștiei*, I (21 oct/2 noem. 1895) Nr. 43, 1. Az egyesület tevékenységére általában ld. *Orăștie. 750 de ani*, 150. ill. Valeriu Achim: Elena Pop Hossu-Longin, reprezentantă de frunte a feminismului românesc din județul Hunedoara. *Sargetia*, XIII., 1977. 421-31.
85. Elena Pop Hossu Longin: Reuniunea femeilor române sălăjene. In *Amintiri 1880-1930*. Cluj, [1932] 7-8. A szerző a 25 éves jubileum alkalmából adománnyal támogatta egy szilágysomlyói háztartási iskola föllállítását, megvalósítandó a szellemi és gyakorlati nevelés összhangját. Uo. 10-11.
86. A Hunyad megyei egyesület lelke Aurel Vlad felesége volt, akinek önálló kiállítását jellemzi, hogy rövid börtönbüntetésben is volt része, mivel a magyar nyelv terjesztése ellen nyilatkozott az iskolában. *Orăștie. 750 de ani*, 150.
87. A tudósító leszögezi, hogy a pesti román bál nem egy egyszerű helyi mulatság, hanem a főváros román kolóniájának „meg kell mutatnia a nemrománoknak: mire vagyunk képesek a civilizáció azon terepén is, melyet szalonkultúrának nevezünk. A nemrománok ugyanis társadalmi életünket csak a jobbágyparasztok táncaiból ismerik, akik a munkától fáradtan, miután egész nap az urasági földön verejtékeztek, este hazatérvén, csimpolyaszó mellett próbálják elfeledni nyomorúságukat. Más román szórakozási formát az idegenek nem ismernek. Nemesebb valamire nem tartanak minket képesnek.” Ezért érzi kötelességének a pesti román ifjúság, hogy évente megrendezzen egy, a lehető legelegánsabb bált. Georgitia: Balulu romanu din Budapesta. *Familia*, X. (10/22 1874) Nr. 6, 69-70.
88. Egy felháborodott hölgy fölrója a temesváriaknak, a „városiaknak”, hogy nem jelentek meg a legutóbbi bálon, ám a falusiak tömeges bejövetele megmentette a helyzetet, szép és emlékezetes estben volt részük. O coconitia de la satu: Conversarea cu cetitóriale. *Familia*, V. (14/26 sept. 1869) Nr. 37, 442.